

KNIHY ZÁHAD

JAN A. NOVÁK

Tajemství našich hradů, pevností a tvrzí

Copyright © Jan A. Novák, 2022

Copyright © ALPRESS, s. r. o.

Všechna práva vyhrazena.

Žádnou část knihy není dovoleno užít
nebo jakýmkoli způsobem reprodukovat bez písemného
souhlasu držitele práv, s výjimkou krátkých citací
nebo odkazů, které tvoří součást kritického hodnocení.

Copyright © Jan A. Novák, 2022

Redakční úprava Miroslav Kozák

Grafická úprava obálky Tomáš Řízek

Vydalo nakladatelství Alpress, s. r. o., Frýdek-Místek,
v edici Klokán, 2022

shop@alpress.cz

Vydání první

ISBN 978-80-7633-795-4

1 Trochu hrůzy místo úvodu

To si takhle v pohodě sedíte s přáteli u piva, vedou se řeči, a jak žejdlíků přibývá, stávají se témata stále temnějšími. Až dojde i na duchy a strašidla; nemůže nedojít, protože opodál jde ve tmě tušit siluetu hradu, který se jimi jen hemží. Jedním z nich prý je ohnivé spřežení, které vždy o půlnoci vyjíždí z jeho bran. Je řízené mrtvými jezdci a běda tomu, kdo se jim připlete do cesty.

Ovšem alkohol nerozpouští zábrany jen řidičům motorových vozidel a nepřístupným slečnám, stejně nebezpečně podráždí nohy pudu sebezáchovy i bez klíčků od zapalování nebo v druhém případě svůdníka poblíž. A protože půlnoc slibující nevšední setkání se záhrobím je na spadnutí, není nic samozřejmějšího než se před partou vytáhnout pozváním na výlet k hradní bráně.

Zábava najednou zvadne, méně stateční kámoši rázem vystřízliví a ze společnosti se začnou tiše vytrácet. Ale ani těm nemnoha zbylým se do noci nějak nechce. Jenže teď už nejde couvnout, aniž byste ztratili tvář.

Ale co, stejně jsou to jen babské povídačky, ozve se na pozadí myslí hlas alkoholu. A tak vyrazíte sami s představou, že zítra budete za hrdinu.

Je nevlídná temná noc, hvězdy ani měsíc nikde, trochu poprchává... Svět lidí, který jste právě opustili, zůstal daleko za vámi. Zůstala jen tma, z níž před vámi vystupuje ještě temnější masa hradní zdi. Někde zahoukal sýček, studený vítr probudil šramoty... nebo to byly kroky ve tmě?

Zvon odbil půlnoc a vzápětí se rozpoutalo peklo. Hradní bránu zalilo přízračné zelenkavé světlo a z jejich zavřených křídel se vynořili ohniví koně táhnoucí černý kočár s posádkou umrlců. Ten za sebou na žhavých řetězech vlekl nešťastníka, kterého zjevně teprve před chvílí chytili ve světě živých.

Kočár neomylně zamíří přímo k vám, a když vás v těsné blízkosti míjí, dá vám příležitost ucítit sirný dech pekelných plamenů a zblízka se podívat do prázdných očních důlků mrtvých vozatajů. Ale to nejhorší teprve přijde. Vzápětí na vás pohlédne i muž vláčený za vozem a vy v jeho obličejí zkřiveném hrůzou smíšenou s bolestí poznáte svoji vlastní tvář. Ten nešťastník, kterého se zmocnilo záhrobí, jste vy!

Právě to se prý stalo před mnoha lety v Chebu, dokonce je známo i to, že onen muž se jmenoval Menger. Po spatření sama sebe v děsivé společnosti omdlel a probral se až ráno v hradním příkopu. Ještě stačil dovrávorat domů a vyprávět svůj noční zážitek, ale sotva domluvil, vydechl naposledy. Chebští měšťané prý v jeho popisu zjevení bezpečně rozpoznali knížete Valdštejna a jeho generály, kteří tam byli roku 1634 zákeřně povražděni. Od té doby tu jejich neklidné duše podnikají divoké noční jízdy a smrtí se odvděčí každému, kdo by je při nich spatřil.

Za bílého dne vnímáme hrady a zámky jako malebné objekty neoddělitelně dotvářející kulisy zdejší krajiny, jako místa, kde necháme auto nebo bicykl na parkovišti, zaplatíme vstupné a pod dohledem průvodce se šouráme mezi brněnami, obrazy, starobylym nábytkem a dalšími historickými artefakty. Ale hrady, hradiště, tvrze, pevnosti, zámky jsou

také místa se silnou energií: právě tady se koncentrovala světská i duchovní moc, tvořily se osudy krajů i zemí, křižily životní cesty mimořádných osobností, hromadil majetek, kuly pikle, mučilo a umíralo se násilnou smrtí po celý středověk a leckde i po něm. Často to byly děje, kterým nesvědčilo denní světlo, a tak skoro každé takové sídlo obestírají nějaké záhady a tajemství, nejednou velmi temné: mluví se o neznámém podzemí, tajných chodbách, mučírňách, vězeních a hladomornách, pokladech, zazděných nešťastnících, tajných společnostech, loupeživých šlechticích, zjeveních a strašidlech. Možná řeknete, že jsou to jen báchorky, ale mnohé jsou odrazem skutečných událostí a nechybí mezi nimi ani takové, které moderní badatelé vykládají jako setkání s nějakou mimozemskou entitou. V neposlední řadě pak některé hrady nebo jejich podzemí představují vrcholná inženýrská díla své doby a kolem metod jejich realizace se vznáší řada otazníků.

O tom všem bude tato kniha.

Na konec úvodu by asi bylo také poctivé říct, o čem není. Především v ní nenajdete úplně všechny zdejší hrady, protože těch je prostě moc; historik August Sedláček (1843–1926) sbíráním podkladů pro své monumentální dílo *Hrady, zámky a tvrze Království Českého* strávil dvacet let. Přestože nemohl znát nic z toho, co objevili až pozdější archeologové a historikové, vydalo mu to na patnáct obsáhlých svazků a šlo o tak důkladnou práci, že rakousko-uherská monarchie autora odměnila prestižním Řádem Františka Josefa. *Hrady, zámky a tvrze Království Českého* dodnes zůstávají v mnoha ohledech nejen nepřekonané, ale i nepřekonatelné, takže ani nebylo mým úmyslem se o to pokoušet.

Kniha, kterou čtete, nemá být ani průvodcem po hradech, protože těch už existuje dost jak v knižní, tak v internetové podobě. Mojí ctižádostí bylo pojmout opevněná sídla především jako kulisy příběhů, které se v nich odehrávaly nebo které si lidská fantazie do jejich zdí promítala – aniž bychom

ale opouštěli reálný svět, jako to dělají autoři historických (či „historických“) románů. Smyslem knihy je vrátit hradům život, aby každý, kdo si ji přečte, už v nich neviděl jen krajinářskou kulisu nebo šoupání papučemi v davu za kastelánem, ale nesl si na cestě k nim v mysli obrazy, které tam dají jeho fantazii křídla. V podstatě se dá říct, že chce být něčím na způsob stroje času.

2 Vládci výšin

Co je to vlastně hrad?

Na první pohled hloupá otázka, vždyť skoro každý má nejméně jeden skoro na dohled od svého bydliště. Jenže ve skutečnosti to je trochu složitější, protože hrad zdaleka není jen romanticky malebná stavba (nebo zřícenina) na kopci; na rozdíl od kostelů byly krajinářské kvality většinou tím posledním, co jejich zadavatele a stavitele zajímalo. Tím se blížíme k vlastnímu tématu knihy, totiž záhadám, tajemstvím, intrikám, mystice, ezoterice a podobným věcem. Hrady totiž především představovaly sofistikované nástroje politické a vojenské moci. A kde jsou panovníci, politikové a vojáci, tam není o tajemství a záhady nikdy nouze – dnes stejně jako ve středověku. Ale protože tehdejší doba byla přece jen drsnější, bylo i úměrně tomu víc věznění, mučení a mrtvol. A kde je utrpení a umírání, tam je také hojnost negativní energie, záhrobí, zjevení a tak podobně.

Vyšlápnout si na nějaký kopec s hradem je v pěkném počasí příjemné a zdravé, tedy aspoň pokud vám slouží nohy, plíce a krevní oběh. Jenže trvale žít byste tam nahoře asi nechtěli – pěkné počasí není pořád, zatímco v nepěkném je tu hůř než kdekoliv jinde. Na kopcích fouká, válí se mraky obtěžkané vlhkostí, zima je tu delší než v údolí a léto kratší, chybí pitná voda i půda k obdělávání, na všechny strany jdete ze strmého svahu, zatímco domů se škrábete do kopce. Přesto bohatí příslušníci nejvyšších vrstev společnosti celá dlouhá

staletí žili právě na takových nepohodlných destinacích. Měli k tomu dobrý důvod: život za starých časů nebyl žádný med a opevněné místo na nepřístupném kopci s dobrým výhledem dávalo větší šanci na to, aby nebyl zbytečně moc krátký.

Ale pobyt na výšinách měl i další výhody, které nejsou tak přízemní, v tomto případě doslova. Prostí lidé odjakživa žili v nížinách, protože jim poskytovaly obživu, zatímco ke kopcům vzhlíželi s posvátnou úctou. Vrcholy často skryté v mracích nebo naopak vyčnívající z mlh nepochybně musely být sídlem sil, které nejsou z tohoto světa; některé nápadné typy oblaků se tvoří právě jen nad kopci, což jejich božskou povahu v představách lidí z nížin jistě posilovalo. Mezi horou a nebesy zjevně existoval vztah, který se vymykal běžnému chápání; dodnes ostatně v mnoha krajích přetrvávají proroctví o tom, jak obloha nad výrazným místním kopcem ukazuje, jaké bude počasí. Do lidí, kteří dokázali místa nadaná takovými nadzemskými silami obsadit a trvale osídlit, přinejmenším část jejich moci vstoupila – fyzická dominance nad krajinou se stávala i dominancí mystickou. Opevněné místo na výrazné výšině tak bylo nejen útočištěm, ale také symbolem, který mohl chránit stejně jako trestat, bylo tedy třeba ho mít v patřičné úctě. A to nejen v úctě duchovní, úcta musela mít i hmotné vyjádření, protože vládce výšin potřeboval a chtěl být živen. I proto nobilita starých časů žila vysoko nad lidmi a odděleně od nich – v očích těch dole přestávala být obyčejnými smrtelníky z masa a kostí a stávala se něčím víc. A pokud už mezi ně musela sestoupit, tak jediné s doprovodem a v oděvech nebo zbroji, které svým luxusem a leskem nejen ohromovaly, ale také srážely do uctivého pokleku. Především však demonstrovaly, že bytost pod nimi vládne mocí, která není jen fyzická – je to moc pánů výšin.

Nejde jen o můj výmysl, něco podobného napsal už před mnoha lety významný historik Zdeněk Kalista (1900–1982): „Vrchnost stává se čímsi zřízeným od Boha, její autorita povznáší se nad ostatní nadpřirozeným pověřením, podle

svatého Augustina z Boží milosti. Odraz toho se projevuje ideovým uzpůsobením jejich obydlí, snahou vyvýšit je nad jejich okolí a jaksi přiblížit nebesům. Hradní stavení vykazují příznačnou tendenci vertikální, a to jak ve vlastním vyvedení architektonickém, jehož hlavním článkem se stává vysoká věž obzírající pyšně daleké okolí, tak v situování stavby v polohách nepřístupných a strmě vypjatých nad ostatní kraj.“

Ohnivá tajemství Opyše

Nejslavnějším opevněným místem u nás, kde se prolínají siločáry pozemských sil s nadzemskými, je nepochybně mocenské i duchovní centrum země – Pražský hrad. Výrazná lokalita (ne každý ví, že kopec, na němž stojí, se jmenuje Opyš) si o pověsti a tajemství přímo říká a není lehké odlišit, co z toho je opravdu staré a co si z různých důvodů (často mocenských, politických a „vlasteneckých“) vymysleli až lidé novověku.

Nicméně některé z mýtů, které se Opyše týkají, jsou z hlediska magie daného místa nápadné. A těžko je tu můžeme pominout, protože původně hradiště a později hrad na Opyši je nezpochybnitelnou jedničkou mezi českými hrady – i kdyby ne stářím, tak dějinným významem určitě.

Tak třeba má být podle pověsti v základech Svatovítské katedrály zazděný kmen posvátného dubu, u něhož slovanští pohané ve svém hradišti uctívali svého nejvyššího boha Svantovíta. Od toho prý pochází i název Svatovítská katedrála. S tím by se asi dalo úspěšně polemizovat, protože důvod, proč byl hlavní hradčanský chrám (nejdřív rotunda, pak bazilika, nakonec katedrála) zasvěcen tomuto italskému světcí, je známý: relikvie v podobě paže svatého Víta. Navíc uctívání Svantovíta na našem území není doloženo. Přesto může být

pověst o posvátném dubu významná, i když jinak, než jak by si slavianofilové přáli. Bezpečně víme, že tento strom uctívali Keltové, je tedy možné, že jde o jeden z mnoha případů, kdy staré pověsti české jsou spíš staré pověsti keltské.

Dalším mytickým místem Pražského hradu je pahorek Žiži. Měla to být vyvýšenina někde na místě dnešní Svatovítské katedrály nebo třetího nádvoří, v níž se koncentrovala jakási duchovní nebo telurická moc, přičemž slovo „žiži“ znamená „žhavý“ nebo „ohnivý“. Prý tu docházelo k záhadným světelným jevům a nechybí ani tvrzení, že tu byla jeskyně, v níž hořel věčný oheň neznámého původu. Někteří tvrdí, že se jí říkalo Netopýří sál a kdo sem vstoupil, ten se už nikdy nevrátil na povrch – což celkem logicky vysvětluje, proč o dutině nevíme víc. Vchod prý byl později pro všechny případy zasypan, ale jednou se má zase objevit.

Jiné legendy sice tento u nás dost neobvyklý jev kladou do míst dnešního Loretánského náměstí, Maltézského náměstí nebo až na sousední Petřín, ale právě jméno Žiži je silná indicie pro tvrzení, že to bylo tady. Už jen samotný výskyt motivu záhadného plamene ohně v tolika pověstech koncentrovaných na poměrně malé ploše naznačuje, že pověst má nějaké pravdivé jádro, i když už je dnes těžké rozšifrovat jaké. Věčný oheň ostatně může být záhadný jen pro nezasvěcené světské osoby, zatímco šamani a později kněží jistě věděli, jak ho nenápadně živit.

Může to ale být i jinak. Geologický průzkum odhalil tektonickou poruchu mezi Mihulkou a třetím nádvořím – a na tektonických poruchách se občas opravdu dějí divné věci, ať už jde o reálné jevy, nebo o vliv na psychiku vnímavějších jedinců. Ověřit přítomnost takové jeskyně (třeba i bez ohně) už dnes nejde, protože místo je pozdějšími stavebními úpravami zcela přemodelované.

Nechybí dokonce ani tvrzení, že poslední stopy po pahorku Žiži byly zhlazeny úmyslně při úpravách, které z popudu prezidenta Masaryka v časech takzvané první republiky

realizoval architekt Jože Plečnik (1872–1957). Podle konspiračních teorií byl nejméně jeden z nich zasvěcenec tajných společností, který o síle magického místa věděl, a proto tu dnes stojí obelisk, jenž do sebe její moc svádí. Není prý náhoda, že od té doby se Čechům moc nedaří. Svůj ezoterický význam údajně má i to, že roku 1996 nechal prezident Václav Havel instalovat na vrchol obelisku kovovou pyramidu, která je, jak známo, symbolem zednářů. Jisté je jen to, že právě na místě dnešního monolitu se během Plečnikových úprav roku 1928 našlo třináct hrobů z předkřesťanských dob.

Buď jak buď, genius loci pahorku Žiži byl odpradáвна tak silný, že se přenášel na náčelníky a knížata, kteří Opyš ovládli a disponovali tak jeho magickou mocí. Odtud nebylo daleko k nápadu si kultovní místo pro sebe co nejlépe pojistit. A proti mocichtivým skeptikům, co nevěří na magické síly posvátných ohňů, ale o to víc v sílu svých mečů, nejlépe fungují sice nemagické, ale o to spolehlivější příkopy, valy a palisády. Tak nějak možná vznikl zárodek Pražského hradu.

Petřínské skály s jeskyněmi

Zakletý kopec

Hradčany sice představují nepřehlédnutelnou dominantu pražského panoramatu, ovšem když si odmyslíme hrad s katedrálou, tak toho vlastně moc nezbude. Sousední Petřín sám o sobě je rozhodně výraznější a pro stavbu opevněného sídla by se asi hodil lépe i z pádnějších důvodů: jsou tu strmé svahy (místy dokonce kolmé skály) a nechybí bohaté zdroje vody, zatímco na Hradě bylo místních pramenů jen málo a nakonec se sem musela obtížně vést až z Bílé hory. Na Petříně je také rozlehlá vrcholová plošina, takže by bylo jen na libovůli případných osadníků, jak velký kus úrodné pláně by si pro sebe chtěli obehnat valy a příkopy, jak to vidíme na jiných místech (viz třeba hostivařské hradiště). Přesto tu zřejmě nikdy žádné opevněné sídlo nestálo.

Proč?

Něco možná napoví geologická stavba kopce: i když to málokdo ví, nacházejí se tu sloje uhlí a železné rudy. Tedy dneska už moc ne, protože snah je těžit bylo víc než dost (naposledy ještě během 19. století), ale v pravěku nejspíš šlo o významné železářské středisko. Přitom výroba použitelného železa z přírodní rudy je složitý proces, který tehdy byl nejen předmětem dědičných rodových tajemství kovářských klanů, ale asi i něčím na způsob náboženského obřadu souvisejícího s uctíváním ohně. Tak možná vznikla pověst o plameni tryskajícím z petřínských skal, v němž se zjevovaly jakési postavy. Není tedy ani těžké si představit, že kopec byl něco jako tabu, které bránilo jeho osídlení. Mimochodem nápadně podobná situace je i na mytickém Řípu, na pražském vrchu Ládví a dalších lokalitách kolem Prahy: přestože jde o výrazné krajinné dominanty, které v pravěku obkružoval věnec sídel a svatyň, jejich temenům se tehdejší lidé podle všeho velkým obloukem vyhýbali.

Když už jsme u toho, nejde tak úplně vyloučit, že právě výroba železa byla jedním z důvodů, proč na sousedním Opyši vzniklo opevněné místo, dnešní Pražský hrad. Samozřejmě vím, že podle „oficiální“ historie byl tím důvodem brod přes Vltavu v místě, kde se díky vnitrozemské deltě řeka rozlévá do mělčin mezi ostrovy – odtud prý jméno Praha jako prahy v řece –, ale bylo to tak doopravdy? Jistěže je třeba střežit brod, ale koneckonců řeka jde překonat různými způsoby a na mnoha místech. Zato petřínští výrobci železa nadaní posvátnou mocí byli v pravěku tím, čím za druhé světové války jaderní fyzikové vyvíjející atomovou bombu v Los Alamos – a to bylo hlídané velmi důkladně. Stejně tak jméno Praha nemusí být odvozeno od prahů v řece, ale od pražení rudy, což je proces, při kterém se v surovině zvyšuje obsah železa před finálním zpracováním. Jakési posvátnosti Petřína nasvědčuje i legenda tvrdící, že v předkřesťanských dobách stál v místech dnešního kostela sv. Vavřince pohan­ský „časoměrný sloup“, tedy nejspíš něco na způsob menhiru sloužícího astronomickým a kalendářním účelům. V časech

Pozůstatky nejstarších staveb na Pražském hradě

christianizace jej prý nechal svatý Vojtěch (956–997) povalit, rozbít a zbytky přenést na Petřín. Tam z nich pak někdo sestavil dnešní Čertův sloup.

Výsledky moderního výzkumu to spíš nepotvrzují, takže záhadnou kamennou trojnožku na Vyšehradě opustíme; koho zajímá, dozví se o ní víc v mých knihách *Tajemství našich chrámů* (Alpress 2020) a *Hory a kopce opředené tajemstvím* (Alpress 2013), nicméně když už jsme se v našem vyprávění přenesli na Vyšehrad, neuškodí se tu trochu rozhlédnout. Je to totiž další lokalita, na níž se spojuje funkce vojenské pevnosti s ezoterikou a magií, v tomto případě dokonce možná dost temnou.

Vymazaná minulost Vyšehradu

O zásadním strategickém významu Vyšehradu pro obranu Prahy netřeba pochybovat. Asi nejlépe o tom svědčí skutečnost, že se tu jako obránci nebo útočníci vystřídali křižáci, husité, Švédové, Francouzi, Prusové a vojska habsburské monarchie. Dokonce i vojenská správa se ho vzdala až po první světové válce. Zatím tedy nic tajemného, jenže to je pouze jedna tvář Vyšehradu.

Ta druhá je naopak ukrytá v hluboké temnotě mýtů, legend a pověstí, které naznačují, že výrazná skála strmě spadající do vod Vltavy byla v časech před počátkem psané historie sídlem pohanských kultů, které svou silou a významem nejspíš převyšovaly jiné takové lokality u nás.

Podle starých pověstí zde už první Slované při svém příchodu našli jakési opuštěné opevněné sídlo, v jehož areálu byl kamenný kruh, tedy možná astronomická a kalendářní observatoř. Nelze si přitom nevzpomenout na již zmíněný „časoměrný sloup“, přivlečený sem údajně na pokyn svatého

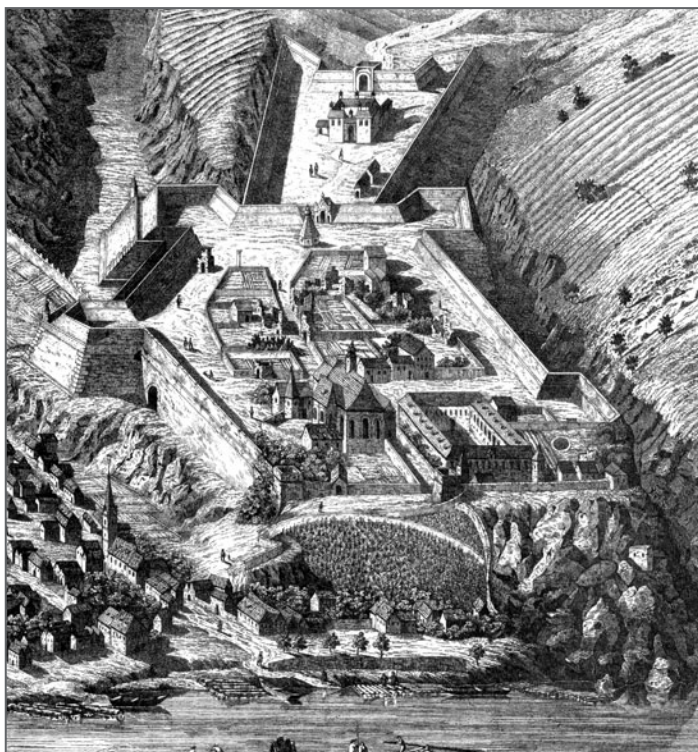
Vojtěcha z Petřína, ale také na megalitické observatoře západní Evropy, jakou je třeba Stonehenge.

Předslovanskou minulost Vyšehradu paradoxně naznačují i pověsti vztahující se k údajným prvním slovanským vládcům. Nosit kněžně (nebo spíš čarodějce) Libuši divoké prase, jako to udělal silák Bivoj, nemusí nutně znamenat, že si vědma potrpěla na vepřové. Kanec byl posvátným zvířetem Keltů, například v keltské Galii ho uctívali jako boha Moccuse, ochraňujícího válečníky. To, že ho Bivoj přemohl a přinesl ženě, která vládla Vyšehradu, tedy mohlo mít hlubší symbolický význam. Jako první nás nejspíš napadne, že jde o alegorii přemožení místních Keltů Slovany, jenže ty odtud ve skutečnosti už mnohem dříve vytlačili Germáni. To ale nemusí nic znamenat, protože legendy dokážou na svém místě přežít výměnu i několika kultur. Vidíme to nejen tady, ale i na mnoha dalších lokalitách. Zdá se proto, že pověst o Bivojovi ve skutečnosti nepatří do starých pověstí českých, ale že má kořeny mnohem starší, patrně keltské.

Svůj důvod ukrývající se v tajemné předhistorické minulosti Vyšehradu skoro určitě má i značně nadstandardní kolekce strašidel, duchů a zjevení, které sem klade lidová tradice. Najdete tu bílou paní, černou paní, ohnivého psa, ohnivě sudy, bezhlavého vojáka, černého psa, tančící rusalky, ohnivého muže, oživlé mrtvé (dnes se stalo módou jim říkat zombie), mámivé bludičky... zkrátka zatímco na většině jiných lokalit potkáme nanejvýš dva tři druhy, tady je kompletní sbírka, jak vytvořená pro poznávací zkoušky studentů „bubakologie“. Přitom vztah mezi těmito jevy a lokalitou, kde se vyskytují, nemusí být náhodný; podezřele často se stává, že novodobé archeologické nálezy zvláštním způsobem korespondují s pověstmi, které se k místu vztahují. A to dokonce i v případech, kdy jsou vykopané artefakty staré několik tisíciletí, takže legenda přetrvala navzdory střídání obyvatel, kultur a náboženství.

Mýty a pověry není radno podceňovat.

Přitom na Vyšehradě jich je opravdu hodně a některé pocházejí i z novějších dob. Spisovatelka a sběratelka vyšehradských pověstí Popelka Biliánová píše, že v kopci mají být tajné chodby a na jejich konci jakési podzemní kaple, v jedné má být dokonce pramen nebo jezírko. Jejich vchody jsou zasypané, ale ne tak, aby nešly odhrabat – to se týká hlavně sklepení domů stojících při ústí dnešního Vyšehradského tunelu. V místech, kde ústí na povrch, se prý objevují duchové, například bílá paní. Už přinejmenším od předminulého století tu působili hledači pokladů a tvrdí

Vyšehrad a jeho opevnění na grafice ze 17. století

se, že někteří byli úspěšní, ale z pochopitelných důvodů o tom pomlčeli. Vstupy do podzemního labyrintu se mají podle Popelky Biliánové také otevřít po odsunutí některých kamenů z roubení vyšehradské studny.

Mohlo by se zdát, že jde o povídačky, o které si mýty opředené místo přímo říká, v tomto případě se ale ukázalo, že mohou mít přinejmenším nějaké pravdivé jádro. Ze sklepů některých domů vedly pod legendární kopec dutiny nápadně podobné popisům legend, a to včetně místností vyhlížejících jako kaple. Další taková chodba měla mít začátek pod domkem převozníka, který byl zbořen při stavbě tunelu. Zmizel tak i záhadný vstup do podzemí, v němž se údajně měly nacházet jakési železné kruhy. Přítomnost tolika dutin je o to podezřelejší, že na rozdíl od druhého břehu Vltavy nebo od sousedního Bráníka už Vyšehrad není součástí krašovského pásma – jeho skály se skládají z ordovických břidlic, tedy nekrasových hornin, v nichž se přírodní dutiny běžně nevyskytují.

To spolu s rekordním množstvím dalších legend pojících se k místu, na němž vyrostla vyšehradská pevnost, dávalo téměř jistotu, že archeologický výzkum tu najde nepřeborné množství artefaktů vypovídajících o slavném předkřesťanském období. Právě tehdy tu přece podle pověstí byla přinejmenším pohanská svatyně a skoro jistě opevněné sídlo prvních slovanských vládců. Když Heinrich Schliemann podle Homérový *Illiady* vykopal Tróju, logicky by se mělo aspoň něco ze starých pověstí českých zapsaných kronikářem Kosmou zhmotnit do reality i tady. Jenže se tu nenašlo vůbec nic.

Ano, čtete dobře, na kopci, státotvorným významem soupeřícím s Pražským hradem, kam všem známé pověsti kladou kamenný stolec prvních českých knížat, jeskyně s pohádkovými poklady kněžny Libuše, bytelnou kamennou věž knížete Neklana, bájně podzemní vojsko s bojovým posláním stejným jako u jeho družební posádky pod Bláníkem a řadu

dalších praslovanských divů, tam archeologický výzkum narazil pouze na prázdnotu.

Našly se tu jen nepříliš početné památky na hodně staré osídlení z dob eneolitu, označovaného také jako pozdní doba kamenná nebo doba měděná – poslední označení je používané nejméně, přestože je asi nejvýstižnější, protože šlo o přechodový věk mezi dobou kamennou a bronzovou, kdy se objevují první kovové předměty ze snadno opracovatelné mědi. Na Vyšehradě se našly nepříliš početné důkazy osídlení ze staršího eneolitu (přibližně 3200–2800 př. n. l.) a hlavně pozůstatky opevněného sídliště řivnáčské kultury z doby před 2500 až 2300 př. n. l. Jenže to je všechno – celé dlouhé období od počátku doby bronzové až po 10. století našeho letopočtu tu úplně chybí. Dokonce i archeologové, kteří jinak na záhady moc nejsou, v tomto případě smutně konstatují, že „důvody této absence nebyly zatím uspokojivě vysvětleny“.

Nejvíce udivuje nepřítomnost jakýchkoliv stop po raně slovanském osídlení, přestože pověsti o Vyšehradě v tomto období jsou naopak nápadně četné a především staví mytické základy české státnosti, takže jsou dost na očích. Znamená to snad, že kněžna Libuše a jí podobné i všichni ti Krokové, Neklanové, Horymírové a další, kteří tu měli svá skvělá sídla plná pokladů, předváděli divy státnické moudrosti nebo konali hrdinské skutky, jsou pouhým výmyslem?

Nejde to vyloučit, už jsme přece narazili na to, že pověst o Libuši má nápadné keltské prvky. Také bližší pohled na Kosmovu kroniku by tomu mohl napovídat, protože některé příběhy popisující nejstarší dějiny Čechů se nápadně podobají antickým mýtům. Nemělo by to překvapit, protože kronika je psaná latinsky a vzdělaný duchovní jistě znal nejen jazyk, ale i literaturu starého Říma. Ostatně nebyl to historik v dnešním slova smyslu, jen vypravěč.

Většina odborníků proto soudí, že Slované včetně svých náčelníků přišli na Vyšehrad až v souvislosti s poklesem

významu jiných hradišť v okolí pozdější Prahy, zejména z velkého opevněného sídliště v Divoké Šárce. Převládá názor, že panovnické sídlo z něj udělal až kníže Bořivoj někdy v 9. století, tedy v časech nastupujícího křesťanství. Tím ovšem jen jednu záhadu nahrazujeme jinou, protože nevíme, odkud tento první historicky doložený Přemyslovec přišel a kým vlastně byl.

Nechybí totiž ani názor, že ho jako svého loutkového vládce dosadil do Čech velkomoravský kníže Svatopluk – byl to tedy jakýsi raně středověký Gustáv Husák, sloužící východní supervelmoci. Kosmova kronika sice sugestivně tvrdí, že byl synem bájného přemyslovského knížete Hostivíta, nelze ale vyloučit, že dlouhá řada vymyšlených Přemyslovců měla jen překrýt politicky nepohodlnou skutečnost, že Čechům kdysi vládla Morava.

Existují ale i tajuplnější možné důvody, proč Vyšehradu chybí minulost. Podle některých badatelů byla pohanská éra skály čníci nad Vltavou tak temná a hříšná, že první křesťané, kteří sem přišli, po ní vymazali všechny stopy. Udělali to tak důkladně, že zůstal jen podivný Čertův sloup, několik dalších menších kamenů, které je možné také považovat za menhiry, a neobvykle dlouhá řada krvežíznivých strašidel. Můžeme si jen představovat, o co jsme kvůli jejich náboženské horlivosti přišli.

Je tady ale ještě také možnost třetí a ta je ze všech nejpodivnější. Není totiž vyloučené, že Vyšehrad ve skutečnosti není Vyšehrad ze *Starých pověstí českých*, protože ty ve skutečnosti vyprávějí o jiném hradišti: o Bránické skále, vypínající se o trochu jižněji. Problém je, že se tam od 17. století těžil vápenec tak intenzivně, že původní kopec prakticky zmizel. Zůstala jen pověst o tom, že na něm stál mocný hrad a pod ním byla ukrytá spousta pokladů. Mohl právě tohle být bájný hrad prvních Přemyslovců? To už se nejspíš nikdy nedovíme.

Podivné katastrofy

S Vyšehradem se ale pojí i tajemství svázané s dobou pozdější, byť také velmi staré. Například o roce 1118 kronikář Kosmas (1045–1125) píše: „Toho dne 30. července ve středu, když den se již chýlil k večeru, prudký vichr, ba sám satan podobě vichru, udeřiv náhle od jižní strany na knížecí palác na Vyšehradě vyvrátil od základu starou, a tedy velmi pevnou zeď...“

O pevnosti vyšehradských zdí té doby můžeme s úspěchem pochybovat, nicméně další část líčení přináší významnou indicii: „Obojí strana, přední i zadní, zůstala celá, zatímco střed paláce byl až k zemi vyvrácen a rychleji, než by člověk zlomil klas...“ Přesně tak totiž ničí tornádo: nejen silou větru, ale podtlakem v jádru svého víru, který způsobí, že stavení doslova exploduje zevnitř.

Zdálo by se tedy, že věc je jasná, jenže Kosmas, kterému můžeme věřit, protože v tomto případě žil během popisované události, také píše: „Tato vichřice byla tak silná, že kdekoliv v této zemi zuřila, svou prudkostí vyvrátila lesy, štěpy a vůbec vše, co jí stálo v cestě.“ Což ovšem tornádu neodpovídá, protože to je krátkodobý jev působící na malé ploše. Patrně šlo spíš o orkán, ale ten by zase naopak zbořil vnější zdi.

Co se to tehdy na Vyšehradě odehrálo?

Nevíme, ale když už jsme u podivných katastrof, které toto opevněné panovnické sídlo potkaly, pak stojí za to, zmínit i zemětřesení, k němuž mělo dojít roku 1036. Bylo prý tak silné, že se tu během něj zřítila kamenná věž Neklanka, a dokonce trvalo celé tři dny. To je pro otřesy země dost netypické, navíc tvrzení pochází z Hájkovy kroniky, která není považována za moc spolehlivý zdroj. Ovšem nějaké pravdivé jádro zpráva nejspíš má a pak se vnucuje otázka, odkud se uprostřed tektonicky klidných Čech vzaly tak silné otřesy? Nelze si přitom nevzpomenout na záhadnou

keltskou pevnost Obří hrad na Šumavě, která je poničená takovým způsobem, že by to žádný lidský dobyvatel nedokázal. I tady nejspíš úřadovaly podzemní síly, ale jak to, že se projevily právě jen na hradišti, zatímco v okolí žádné stopy po zemětřesení nejsou? Obří hrad ostatně představuje záhadu i jinak: jde o vůbec nejvýše položenou opevněnou lokalitu u nás, přičemž archeologové uvnitř zdí nenašli žádné známky osídlení. Odehrávaly se tu nějaké rituály? A nemohou mít něco společného s podivnou katastrofou, která hradiště nakonec rozmetala?

Ještě uvidíme, že záhadné pohromy postihly i některá další opevněná sídla, ale zatím se vraťme zpět do dob pohanských Slovanů, které byly z dějin Vyšehradu záhadným způsobem vymazány. Není totiž bez zajímavosti, že úplně stejná situace je i na další lokalitě, o níž mluví Kosmova kronika (a Jiráskovy *Staré pověsti české*).

Kněžna Libuše, jak si nejspíš ještě pamatujete ze školy, měla dvě sestry, které si také libovaly v aktivitách, za něž byly ženy o nějaké to století později upalovány. Zatímco Libuše měla vidiny a věštila, Teta vzývala pohanské demony nebo modly a Kazi bylinkařila. Jejich otec, bájný kníže Krok, sklony k ezoterice a alternativní medicíně neměl, takže by bylo zajímavé vědět, kdo byla jejich matka, o tom však legendy bohužel mlčí. Sestrám to asi spolu moc neklapalo, protože Teta si vystavěla hrad, který pojmenovala Tetín (řeč o něm bude za chvíli) a Kazi se udělala pro sebe v pevnosti poněkud nenápaditě nazvané Kazín. Měla stát na výrazné skále nad Berounkou naproti dnešní osadě Mokropsy (Praha-západ).

A zrovna tak jako na Vyšehradě, i tady vlastenečtí archeologové doufali, že najdou památky na časy mytických zakladatelů slovanského státního útvaru a potvrzení pravdivosti Kosmových bájí. A stejně jako na Vyšehradě, ani tady nenašli nic. Tedy abychom byli přesní: sídlili tu lidé od neolitu až po halštát, ale pak zase až ve středověku. Po Slovanech z dob před příchodem křesťanství tu nezůstal ani střep.

Podobnost se situací na Vyšehradě nemusí znamenat nic víc než to, že Kosmas si bájná slovanská knížata prostě vycucal z prstu (anebo z antické mytologie). Zrovna tak ale může naznačovat, že první křesťané měli nějaký pádný důvod vymazat památky na působení pohanských čarodějnic.

Jde to nějak dokázat?

Přímo asi ne, ale nabízí se možnost alespoň nepřímé indicie. Pohanskou vědmou byla podle legend také druhá z Libušiných sester – Teta. Chybí i na jejím sídle památky na časy mytických přemyslovských knížat a jejich jurodivých dcer?

Pojďme se přesvědčit.

Útes plný strašidel

Tetínská rokle nedaleko Berouna je jedním z těch míst, kde si můžete připadat jako někde v Řecku, Chorvatsku nebo Černé Hoře, a jistě není náhoda, že blízká vesnice se jmenuje Srbsko. Samozřejmě tenhle Balkán je spíš takový malý český, ostatně jako celý Český kras: strmé vápencové útesy Tetínského rokle se sice zdvihají působivě, ale jen pár desítek metrů, potok tekoucí mezi nimi má do Plitvických jezer daleko, jediný vodopád je spíš „kapkopád“ a v jeskyních ani jedné „propáستce“ téhle rokle určitě nezabloudíte, i tak je to ale místo, které má svou sílu.

Mělo ji nejspíš už v pravěku, protože zdejší jeskyně Turské maštale vydala unikátní archeologické nálezy, mimo jiné pazourkový hrot, jehož stáří vědci odhadují na neuvěřitelných 200 000 let. Někteří amatérští badatelé dokonce tvrdí, že v období neolitu tady byla podzemní svatyně posvátného býka – odtud prý vzniklo jméno Turské maštale, nápadně korespondující s jeskyní Býčí skála v Moravském krase, rov-

něž v pravěku sloužící k uctívání rohatého skotu (i když to není tak jisté, ale to by bylo na dlouhé vyprávění).

Co je na tom pravdy, už se nedovíme, protože Turské maštale z největší části pohltil novověký kamenolom, jisté je jen to, že vrchol ostrohu nad nimi byl nepřetržitě osídlený téměř od počátku neolitu až do současnosti. Celých sedm tisíciletí se tu plynule střídala jedna kultura za druhou a mnohé naznačuje, že pro všechny bylo tohle místo jakýmsi zvláštním způsobem důležité. Přitom na rozdíl třeba od již zmiňovaného Opyše nebo Vyšehradu nemělo strategický význam, protože úzkému a neprůchodnému kaňonu Berounky v těchto místech se obchodní stezky raději velkým obloukem vyhýbaly.

Jsou i další indicie napovídající, že přemyslovské hradě a hrad Tetín zabraly lokalitu, která v předkřesťanských časech disponovala jakousi mystickou mocí. Už víme, že křesťané přebíjeli pohanská kouzla stavbou svých kostelů, a tady na ploše nevelké vsi dodnes nacházíme hned tři. Jeden z nich možná napovídá i víc. U románského kostela sv. Kateřiny je malý a nejspíš hodně starý hřbitov a na něm náhrobní kameny, což na první pohled není nic zvláštního. Jenže hned druhý pohled ukáže, že některé nejsou ze zde všudypřítomného vápence (jsme v krase), ale z tvrdého křemence. Podle místních obyvatel se další takové našly při kopání tetínské kanalizace. Musely se sem dostat z větší vzdálenosti a určitě nepřišly po svých. Někteří odborníci si proto celkem oprávněně myslí, že se jednalo o uměle vztyčené stély zvané menhiry a že možná tvořily součást svatyně nebo kalendářní observatoře typu henge, jako je populární Stonehenge. Nemusí být náhoda, že jsme se se zmínkou o podobném objektu setkali už na Vyšehradě.

Nejsilnější indicie pro tvrzení, že Tetín byl za pohanských časů jakousi svatyní nebo kultovním místem, je mytická postava kněžky a čarodějnice Tety, sestry kněžny Libuše, podle jejíhož údajného sídla lokalita nese jméno (ale může to být

i naopak). Asi ji znáte z povinné školní četby Jiráskových *Starých pověstí českých*, jejichž autor ovšem čerpal z Kosmovy kroniky sepsané ve 12. století, tedy o pěknou řádku staletí blíže k původním informacím. A při líčení Tety si ctihodný děkan Kosmas nebere žádné servítky: „Navedla hloupý a nerozumný lid, aby se klaněl oreádám, dryádám a amadryádám a ctil je, zavedla též celou pověrečnou nauku a učila modloslužebným řádům; a tak dosud mnozí vesničané jsou jako pohané: jeden ctí prameny nebo ohně, jiný se klaní hájům, stromům nebo kamenům, jiný oběti vzdává vrchům nebo pahorkům, jiný se modlí k hluchým a němým bůžkům, jež si sám udělal, a prosí je, aby ochraňovali jeho dům i jeho samého.“

Zdálo by se tedy, že Teta je jasný případ pohanské kněžky nebo čarodějnice, jenže Kosmova zmínka o oreádách, fryádách a amadryádách nás ve skutečnosti zavádí přesně tam, kde jsme se ocitli už při řešení kauzy Libuše: nejsou to žádní místní slovanští bůžkové, ale nadpřirozené bytosti z antické mytologie patřící vzdálenému Středomoří. Kronikář tedy zjevně nečerpal ani tak z místní ústní tradice, jako spíše ze svého klasického vzdělání.

Teta však vystupuje i v místních lidových pověstech. Ty tvrdí, že uctívala bohyni Klimbu, které dala postavit sochu na návrší ležícím západně od Tetína, čímž se nejspíš myslí vrch Damil. Ten je výrazně vyšší a pro případnou obranu Tetína měl strategický význam. Nedá se vyloučit, že na něm v předkřesťanských časech nějaká svatyně byla, zmizela však nejpozději ve středověku, kdy tu postavili opevněný strážní bod. Bohyně Klimba měla ochočeného ptáka Kuhána, který sídlil v jeskyních tetínských skal a v noci strašidelně houkal. Naskýtá se ale otázka, jestli jsou tyto zkazky opravdu starší než Kosmova kronika, anebo naopak jsou jí jen inspirované.

Dobře, to jsou jen báchorky. Jisté ale je, že Tetín má kromě kněžky nejasného původu i další společnou věc s Vyšehradem

a Kazínem: přestože figuruje v pověstech o nejstarších slovanských knížatech, nenašly se tu žádné stopy po osídlení z oněch časů. Tedy shoda, která by mohla mít nějakého dalšího společného jmenovatele.

Ale jakého?

Hradiště nepohodlné tchyně

Z hlediska státotvorné mystiky hraje Tetín přinejmenším stejně významnou úlohu jako Pražský hrad a Vyšehrad: pobýval tu kníže Bořivoj, první historicky doložený Přemyslovec, který v zemi prosadil křesťanství, a jeho manželka kněžna Ludmila tu vychovala vnuka, z něhož se později stal svatý Václav, patron zemí Koruny české, zatímco ona se právě na Tetíně stala mučednicí za křesťanskou víru. Jejich příběhy se trochu vymykají našemu tématu hradů, navíc je podrobně popisují v knize *Hory a kopce opředené tajemstvím* (Alpress 2013), takže tady jen ve zkratce. Ludmila sice nebyla první ani poslední tchyně, která ležela v žaludku své snaše, v panovnické rodině na úsvitu českého křesťanství to ale přerostlo do krvavého thrilleru.

Začátek vypadal jako obyčejné rodinné drama, když se Vratislav, syn Ludmily a Bořivoje, roku 906 oženil s Drahomírou, kněžnou sousedního kmene Pšovanů. Podle legendy to byla pohanka, které vadila Ludmilina hluboká zbožnost, proto ji vyhnala na Tetín, kupodivu jí ale současně nechala vychovávat svého syna Václava. Ten pod babiččíným vedením nastoupil cestu k pozdější svatosti, což Drahomíře začalo pít krev natolik, že tchyni nechala zavraždit. A aby byla státotvorná legenda českého knížectví úplná, nechybí ani náznaky „mezi řádky“, že najatí vrazi, kteří Ludmilu na Tetíně uškrtili, byli Němci, tedy odvěcí nepřátelé Slovanstva.

Jenže skutečnost je jiná. Drahomíra nejspíš byla také pokřtěná, a kdyby jí vadilo, jak Ludmila vychovává Václava, měla všechny páky na to, aby jí ho odebrala, aniž by musela vraždit. Navíc jména vrahů – Tunna a Gommon – naznačují, že spíš než o Němce šlo o Vikingy, kteří se tehdy běžně nechávali najímat jako žoldnéři po celé Evropě. Jenže legendy nejsou od toho, aby říkaly pravdu – a ty „státotvorné“ ze všeho nejméně. Ať už pravda, nebo lež, mýtus o hradě, kde se stal přemyslovský rod Bohem pomazaným a na věky předurčeným k vládě nad českou zemí, byl založen.

Už jen třeshnickou na dortu pak byly zázraky u Ludmilina hrobu jako libá vůně, zázračná uzdravení, nějaká ta světlíka, tajemný zpěv a tak. Náboženské poutě se sem pořádají dodnes, přestože ostatky svaté Ludmily už dávno spočívají na Pražském hradě. Ať už byly skutečné Drahomířiny motivy k objednání nájemné vraždy jakékoliv, národní mýty mají sílu nezávisle na vztahu k realitě. Tetínský hrad se tak stal místem, kde se prostřednictvím svaté Ludmily a svatého Václava zformovala ideová nadstavba českého státu jako křesťanského knížectví, kterou později Karel IV. dotáhl do podoby království, jehož věčným panovníkem je právě svatý Václav.

Teprve novověký archeologický výzkum zjistil, že ve skutečnosti na Tetině stály hrady dva. Ten první, založený někdy na přelomu 9. a 10. století, byl spíš ještě hradištěm, tedy

Svatá Ludmila

objektem s hliněným a palisádovým opevněním a dřevěnými budovami. Právě na něm trávila své vyhnanství Ludmila a zřejmě to nebyl žádný velký luxus. Skutečný kamenný hrad tu vyrostl až ve 13. století. Jeden čas si sem přemyslovští panovníci odkládali své nemanželské potomky, po založení nedalekého Karlštejna však ztratil na významu a začal pustnout. Dnes tu z něj zůstaly sotva základy.

Míst, kde se obranná a sídelní funkce opevněného sídla prolíná s mýty a mystikou, je víc: Karlštejn, Levý Hradec, Budeč a další. Nejspíš jste si všimli, že všechny vyjmenované nějak souvisejí s panovnickou mocí. Jelikož pro vladaře ještě víc než pro ostatní šlechtu platí to, co jsme tu už četli, totiž že své Boží pověření vládnout zdůrazňují vyvýšením svého sídla nad okolní krajinu. Ale nejen to, dobře také vypadá, když navazují na nějakou starší posvátnou sílu toho místa.

Od hradiště k hradu

Už antičtí autoři popisují, jak lidé v přístavech a pobřežních osadách zjistili, že nepracují ani tak na sebe, jako spíš na piráty, kteří si pro jejich majetky, ženy a dcery přicházeli s pravidelností hodnou lepších věcí. Přesunuli tedy své osady dál do vnitrozemí na vysoké kopce se strmými svahy, které byly nejen přirozenými pevnostmi, ale díky výhledu také zbavovaly námořní lupiče momentu překvapení. Ve vnitrozemí samozřejmě nebyli námořní piráti, ale kmenové války, rodové msty nebo jen obyčejné loupeživé tlupy měly stejný efekt. A tak se tu lidé začali stěhovat na kopce už koncem neolitu, tedy asi tak před sedmi tisíci lety. Dá se předpokládat, že to nějak souviselo s rozvojem zemědělství, kdy už lidské populace nekočovaly, ale byly vázané na lokality, kde ho

šlo provozovat. A tak vznikaly trvalé osady s hospodářskými zvířaty, zásobami ze sklizně a osivem. Ale také lidé, kteří rádi sklízeli, aniž by seli (ti nám tu ostatně zůstali dodnes), a před těmi bylo nutné se bránit. Už víme, že nejlépe to jde na kopci.

Ne každý kopec ovšem vyhovoval. Buď měl strmé svahy (pokud možno nad řekou, nebo aspoň potokem), ale chyběla na něm voda a zemědělská půda, nebo se sice hodil k trvalému životu, ale strategické kvality nestály za nic. Ve skutečnosti u nás není moc obyvatelných výšin, které by nejméně z jedné strany neumožňovaly snadný přístup. Bylo tedy třeba přírodu vylepšit příkopy, valy a palisádami. Tak vznikla hradiště.

Pro úplnost je třeba dodat, že existovala i hradiště v nížinách řek (tzv. blatná hradiště), kde obrannou funkci strmých svahů nahrazoval vodní tok a jeho ramena, ale ani močálem stavitelé neopovrhovali. Vzhledem k reliéfu naší krajiny jich tu není mnoho, příkladem může být třeba hradiště Kozly u Neratovic nebo Starý Těšín u Chotěbuz. Blatná hradiště se později vyvinula do podoby vodních hradů, jako je třeba Budeč nebo Švihov.

Poslední dobou se ukazuje, že naopak hojné jsou i u nás tzv. rondely, které se také vyskytují v plochem terénu. Jde o valy s kruhovým půdorysem (a někdy i s vodními příkopy) různých rozměrů. Jejich účel je předmětem dohadů, nejčastěji se mluví o obranných nebo kultovních funkcích, nechybí ale ani bizarní spekulace, například prý mělo jít o ochranu včelích úlů před medvědy.

Některá hradiště nebyla osídlena trvale, ale sloužila lidem a hospodářským zvířatům jen v časech nebezpečí jako útočiště (tzv. refugia). U některých prokazatelně nikdy neobydlených se má za to, že sloužila k jakýmsi obřadům – ostatně na kopci je k nebesům a bohům logicky blíž. Kolují o nich fantastické dohady, což je třeba případ Obřího hradu na Šumavě.

Dá se předpokládat, že funkci refugia občas plnila i trvale osídlená opevněná návrší – v časech ohrožení obyvatelé hradiště přijali zemědělce z okolí. Možná tak opevnění na výšinách sehrála významnou funkci při rozvrstvování společnosti. S trochou zjednodušení si to můžeme představit tak, že charismatický chlapík, kterého parta na kopci udělala náčelníkem, vyděšeným stařešinům vypálených osad z údolí řekl: „Hele, chlapi, já vás tedy před těmi darebáky schovám i s vašimi kravami, ale bude to něco za něco. Takže mi tu pár těch krav potom necháte. Jo, a nějaké ty pytle zrní by se nám tu taky šikly.“

Když máte za zády tlupu divokých nájezdníků, tak asi moc dlouho smlouvat nebudete. Časem se ukázalo, že takováto dělba práce mezi těmi, kdo pracovali, a těmi, kdo je měli z kopců chránit, je v drsných časech nezbytná. I když ti, co pracují, brzy začali tahat za kratší konec provazu – a tak už to zůstalo. Ale to je zas jiný problém. Mimochodem funkci refugia později často plnily i skutečné středověké hrady, tedy pokud byl hradní pán aspoň trochu slušný. Někdy ovšem slušný nebyl, tím spíš že schopnost odolávat obléhání závisela na velikosti zásob, takže další hladové krky z okolí nebyly moc žádoucí. Případů, kdy posádka před zoufalými venkovany zavřela brány a z hradeb se dívala, jak jsou masakrováni, nebylo zas tak málo.

Zmínkou o Obřím hradu jsme se dostali do doby Keltů, kteří k nám dorazili okolo 6. století před naším letopočtem. Už dřív přišli do styku s antickým světem, kde v době, kdy tady byla divočina, už dlouho kvetly kultura, věda a filozofie. Kontakt s vyspělou civilizací se projevil i na keltských sídlech: z hradišť se stala oppida, která už předjímalá pozdější města. Bylo na nich patrné sociální rozvrstvení i specializace na určité druhy výrob, platilo se tu penězi, a přestože Keltové ještě nedokázali vytvořit stát, přinejmenším některá oppida skoro jistě sloužila jako jakási správní střediska pro širší oblasti. Ta největší měla i oddělenou a zvlášť opevněnou část,

v níž žila společenská špička, tzv. akropoli, často se stavebními prvky a technologiemi převzatými z antiky. Akropole se dají bez velké nadsázky považovat za předchůdce hradů. S ústupem Keltů z našeho území mnoho oppid zaniklo nebo zas pokleslo na úroveň prostých hradišť, některá se ale později stala skutečnými hrady.

Opevněná návrší u nás sloužila jako centrály moci ještě prvním Přemyslovcům a rodům, které jim tu konkurovaly. Někteří badatelé razí pojem „hrad“ (nebo „kastelánský hrad“, pokud šlo o sídlo správce dosazeného panovníkem). Spíš než o skutečný hrad ale šlo o jakýsi přechodný typ: byly tu ještě hliněné valy a dřevěné palisády, chyběly také věže, zato ale nechyběla zvláště opevněná akropole obývaná pánem hradu a jeho družinou. Tak nějak ostatně vypadal ve svých počátcích i Pražský hrad.

Stálo tu ale ještě něco, co žádné hradiště ani oppidum nemělo: kamenná rotunda vyvedená v románském stylu, který dorazil z vyspělejších krajín na jihu a na západě. Bylo jen otázkou času, kdy hradní pán přijde na to, že kámen je lepší než hlína a dřevo i pro jiné části jeho sídla, zejména pro ty, v nichž by se mu líbilo bydlet, nebo ty, které měly odolávat útočníkům. Konkrétně u nás s tím nejspíš začal přemyslovský kníže Soběslav I. (zemřel roku 1140), když nechal Pražský hrad obehnat kamennou hradbou.

Prosadit novou stavební technologii však už tehdy nebylo lehké. Dramatický průběh jednoho takového pokusu o inovaci líčí Kosmova kronika. Týká se roku 932, kdy se kníže Boleslav I. (915–972) v rámci svého snažení o modernizaci země rozhodl postavit pevnost, která už nebude ze dřeva a hlíny, ale z kamene. Svolal tedy „přední muže z lidu“ (zřejmě nějaká tehdejší obdoba šéfů odborů), ukázal jim lokalitu, kde chce hrad mít, a pravil: „Zde chci a káži, abyste mi po římském způsobu vystavěli hradní zeď velmi vysokou dokola.“ Odpověď se dala čekat, protože jsme přece v Čechách: „My, kteří jsme ústa lidu a držíme odznaky svých hodností, my

ti odříkáme, protože ani neumíme, ani nechceme činit, co nařizuješ, vždyť ani naši otcové nic takového dříve nečinili.“ Boleslav se naštval, a protože tehdy ještě neexistovaly kolektivní smlouvy a podobné věci komplikující šéfům život, mohl dát své zlosti volný průchod. Žádné snížení prémie nebo výpověď pro neplnění povinností – popadl nejbližšího remcala a prostě mu usekl hlavu. „Jak chabou makovici,“ dodává incidentu šťávu kronikář. A bylo po problémech se stavěním hradů z kamene.

Éra hradišť trvala od pozdního neolitu až do raného středověku, dominovala tedy krajině několik tisíc let. Naproti tomu éra hradů byla vlastně docela krátká: v západní Evropě první vyrostly okolo 10. století, u nás ještě asi o dvě stě let později, ale ve velkém se tu začaly stavět až ve 13. století. Jenže ve stejné době se v Evropě objevil střelný prach a hradům tak pomalu začala odzvánět hrana. Ale nepředbíhejme.

Svaté pevnosti

Už jsme na to trochu narazili ve zmínce o refugiích a rondelech: u některých nejstarších objektů nejde poznat, jestli sloužily nějakému kultu, nebo obraně. Ještě patrnější to je u románských staveb, v našich podmínkách především u rotund. A protože i rotundy se později měnily v jiné typy kostelů, u některých obzvlášť starých je dodnes patrné, že prvotně šlo o jakési útočiště, nebo dokonce přímo pevnost.

Klasickým příkladem je kostel Stětí sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech (dnes část Prahy 8). Už na první pohled má spíš polohu pevnosti: stojí na okrouhlém návrší, které uzavírá vstup do Dražanské rokliny vedoucí od předhůří kopce Ládví k Vltavě. Kostel sice vznikl až ve 12. století, archeologický průzkum ale pod jeho podlahou objevil zbytky

*Předsunutá
věž chrámu
sloužícího
jako pevnost:
kostel
sv. Martina
v Sedlčanech*

několika rotund, z nichž nejstarší tu stála už o století dřív. Vznikla tedy poměrně krátce po příchodu křesťanství do Čech a přitom na nápadném, bez přehánění strategickém místě, které nemělo význam ani tak z duchovního hlediska, jako spíš z obranného. Svatí otcové oněch časů zanechali pokyny, podle nichž je třeba stavět oltáře tam, kde předtím měli své bohy (nebo útočiště) pohané, ale je možné, že jen špatně pochopili, že pro pohany takový „chrám“ znamenal i útočiště. Anebo to pochopili dobře, protože rotundy nejspíš plnily stejnou funkci, jak napovídá síla jejich zdí.

Ovšem nejenom rotundy. V podobné dispozici se nachází například kostelík sv. Jakuba a Filipa na návrší Chvojen u Konopiště (nedaleko Benešova). I tady stojí církevní stavba na vyvýšeném stanovišti, které sice jistě napomáhá zbožnému rozjímání při bohoslužbě, ale ještě víc se hodí při

obraně proti nepřátelům (alespoň v časech, kdy ještě neexistovaly pušky a děla). Archeologické vykopávky prováděné v letech 1964 až 1972 profesorem Antonínem Hejnou tu skutečně našly stopy dřívějšího keltského osídlení místa (i když nikoliv opevnění, jak se někdy mylně uvádí). Jisté ale je, že během raného středověku, nejspíš v 11. století, tu vzniklo slovanské opevněné hradiště, takže i tady, stejně jako v Dolních Chabrech, církevní stavba vznikla na původně strategicky významném místě. Kostelík ve Chvojenu je ostatně záhadný i z jiných důvodů, jak o tom píšu v knize *Tajemství našich chrámů* (Alpress 2020).

Typickou ukázkou kostela jako pevnosti je také například důkladně opevněný chrám sv. Martina v Sedlčanech na Benešovsku, pocházející patrně z 13. století. Město nemělo hradby, a tak je jimi obehnaný aspoň kostel. Kromě toho tu jsou i další obranné prvky jako nárožní věžičky a především malá okénka umístěná až vysoko nad úrovní země, alespoň v té části chrámu, která neprošla pozdější přestavbou. Milovník těchto staveb si nejspíš při pohledu na ně řekne: „Tohle jsem přece už někde viděl!“ A bude mít pravdu, protože velmi podobně řešená je i zachovalá románská část kostela sv. Jiljí v Milevsku, která rovněž nese zřetelné obranné prvky. Nejde o náhodu, protože obě stavby vybudovala ve 13. století stejná stavební huť. O té si povíme víc v části knihy věnované pokladům, protože v jejích tajných prostorách se archeologům nedávno podařil unikátní nález nesmírné ceny.

Ochrannou funkci měly také podzemní prostory pod mnoha chrámy – ostatně i stateční parašutisté, kteří odpravili Reinharda Heydricha, svedli svůj boj právě v podzemní kryptě pražského chrámu Cyrila a Metoděje. V podzemí některých kostelů je dokonce pramen vody, kterému sice často bývá přičítána jakási magická funkce, v případě nouze ale šla pít také – a voda je (jak ještě uvidíme dál) základním